

NEOLİBERAL BİREY VE SOSYAL ADALET ALGISI

TÜRKİYE VE İSPANYA ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Bilge Filiz

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayıncısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

**NEOLİBERAL BİREY VE SOSYAL ADALET ALGISI
TÜRKİYE VE İSPANYA ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME
Bilge Filiz**

Kapak: Xooang Choi

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni: Gamze Uçak

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

3. Baskı: 2022 Ağustos, Ankara

ISBN No: 978-605-7877-68-0

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Âdem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

Baskı:

Ankamat Matbaacılık Sanayi Tic.Limited Şirketi

Sertifika No: 46700

1344. Cadde No: 60

İvedik Organize Sanayi Bölgesi

Yenimahalle – ANKARA

Tel: (0.312) 394 54 94 – 95

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Âdem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

NEOLİBERAL BİREY VE SOSYAL ADALET ALGISI

TÜRKİYE VE İSPANYA ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Bilge Filiz

Bilge Filiz, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans derecesini tamamladı. Universidad Autónoma de Madrid'den yüksek lisans derecesini alan Bilge Filiz; Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı'nda doktora çalışmalarını 2020 yılında tamamladı. Doktora çalışmaları sırasında TÜBİTAK'ın desteğiyle Universidad de Alcalá'da araştırmacı olarak çalıştı. Profesyonel iş hayatına 2010 yılında başlayan Filiz, T.C. İçişleri Bakanlığı, Kamu Denetçiliği Kurumu gibi devlet kurumları ile İspanya, Fransa, Finlandiya ve Portekiz'in insan hakları üzerine çalışan ilgili kamu kurumlarıyla iş birliğinde yürütülen Avrupa Birliği Eşleştirme Projeleri'nde danışman yardımcısı olarak görev aldı. Bunun yanı sıra, Norveç Mülteci Konseyi'nde yürütülen Mesleki Eğitim Programı'nda proje sorumlusu olarak çalıştı. 2021 yılından beri Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi'nde Kıdemli Proje Yetkilisi olarak görev yapmaktadır. Bununla beraber, Çankaya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yarı zamanlı olarak ders vermektedir. Birçok uluslararası dergide atıflar alan yayınları olan Bilge Filiz, sosyal politika, sosyal adalet, neoliberal sistemin birey üzerindeki etkileri konularındaki akademik çalışmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
TABLOLAR LİSTESİ	ix
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: KURAM	13
1.1. Aktif Sosyal Politikaları Anlamak	16
1.2. Neoliberal Yönetimsellik /Neoliberal Öznenin Üretimi	20
1.3. Neoliberal Özne Üretimi ve Aktif Sosyal Politikalar	25
1.4. Neoliberal Fikirlerin Kurumsal Dönüşüm Üzerindeki Etkileri	28
1.4.1. Büyük Dönüşümün Çifte Hareketleri/Döngüleri	32
1.4.1.1. Esnek Üretim	38
1.4.1.2. Esnek İşgücü Piyasası	39
1.4.1.3. Esnek Sosyal Güvenlik Mekanizmaları	41
1.5. Sosyal Adalet Fikirinin Kavramsallaşması	50
1.5.1. Klasik Siyasal Düşüncede Sosyal Adalet	52
1.5.2. Sosyal Adalet Üzerine "Siyasal" Bir Tartışma	54
1.5.2.1. Piyasa Odaklı Sosyal Adalet Yaklaşımı	56
1.5.2.1.1. Sosyal Adalet Kavramına Faydacı Yaklaşım	57
1.5.2.1.2. Sosyal Adalet Kavramına Sözleşmecî Yaklaşım ...	59
1.5.2.1.3. Sosyal Adalet Kavramına Eşitlikçi Yaklaşım- Yapabilirlikler Yaklaşımı	63
1.5.2.2. Piyasa Odaklı Sosyal Adalet Yaklaşımına Sosyalist İtiraz	69
1.5.3. Sosyal Adalet Kavramında Sosyalin Yok Oluşu: Liberteryan Sosyal Adalet Kavramı	73

İKİNCİ BÖLÜM: KURUM

TÜRKİYE'DE VE İSPANYA'DA AKTİF SOSYAL POLİTİKALARIN

KURUMSALLAŞMASI.....	81
2.1. Sayılarla İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma	83
2.2. Türkiye ve İspanya'da Neoliberal Dönüşüm Öncesi Sosyoekonomik Yapı	91
2.3. Neoliberal Dönüşüm Kapsamında Aktif Sosyal Politikaların Kurumsallaşması	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İNSAN

SOSYAL ADALET ALGISI ÜZERİNE ALAN ÇALIŞMASI.....

3.1. Sosyal Adalet Algısının Kavramsal Olarak Sınıflandırılması	111
3.1.1. Sosyal Adalet Kavramına Sözleşmeci Yaklaşım	112
3.1.2. Sosyal Adalet Kavramına Eşitlikçi Yaklaşım	118
3.1.3. Sosyal Adalet Kavramına Liberteryan Yaklaşım	124
3.1.4. Piyasa Odaklı Sosyal Adalet Yaklaşımına Sosyalist İtiraz	140
3.2. Sosyal Adaleti Sağlayabilecek Temel Aktörler	148
3.3. Sosyal Adaletsizlikler	157
3.4. Adil Toplum ve Çalışma İlişkisi.....	182
3.5. Sosyal Adalet Algılarının Türkiye ve İspanya Arasında Karşılaştırmalı Analizi	196
3.5.1. Sosyal Adalet Kavramına İlişkin Algı.....	197
3.5.2. Çalışma ve Adil Toplum İlişkisi Üzerine Algı	206

SONUÇ .....

207

KAYNAKÇA .....

225

Ek 1. Yarı-yapılandırılmış Görüşme Tutanağı

(Türkçe ve İspanyolca).....

239

Ek 2. Türkiye'de Mülakata Katılan Kişilerin Özellikleri.....

249

Ek 3. İspanya'da Mülakata Katılan Kişilerin Özellikleri .....

254

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ALMPs	Active Labour Market Policies/ Aktif İşgücü Piyasası Politikaları
ASF	Avrupa Sosyal Fonu
BBC	British Broadcasting Corporation/ Britanya Yayın Kuruluşu
BOE	Boletín Oficial del Estado/ İspanya Resmi Bülteni (Gazetesi)
CCOO	Comisiones Obreras/ İşçi Komisyonları
CNT	Confederación Nacional del Trabajo/ Ulusal Emek Konfederasyonu (İspanya)
DEC	Índice Derecho, Economía, Cobertura/ Sosyal Hizmetler konusunda Haklar, Kaynaklar, Kapsamı Ölçen Endeks
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EaSI	EU Programme for Employment and Social Innovation/ İstihdam ve Sosyal Yenilik Programı (Avrupa Birliği)
EAPN	European Anti- Poverty Network/ Avrupa Yoksullukla Mücadele Ağı
EC	European Commission/ Avrupa Komisyonu
EGF	European Globalisation Adjustment Fund/ Avrupa Küreselleşme Uyum Fonu
ERTE	Expediente de Regulación Temporal de Empleo/ Geçici Süreli Çalışma Uygulaması
FEAD	Fund for European Aid to Most Deprived/ Avrupa en Yoksunlara Yardım Fonu
ILO	International Labour Organization/ Uluslararası Çalışma Örgütü

ILOstat	Statistics of International Labour Organization/ Uluslararası Çalışma Örgütü İstatistikleri
IMF	International Monetary Fund/ Uluslararası Para Fonu
INE	Instituto Nacional de Estadística/ Ulusal İstatistik Enstitüsü
INEM	Instituto Nacional de Empleo/ İspanya Ulusal İstihdam Enstitüsü
IOM	International Organization for Migration/ Uluslararası Göç Örgütü
IPA	Instrument for Pre-Accession Assistance/ Katılım Öncesi Yardım Aracı
İİBK	İş ve İşçi Bulma Kurumu
İŞKUR	Türkiye İş Kurumu
LANBIDE	Servicio Vasco de Empleo/ Bask Bölgesi İstihdam Hizmetleri Birimi
LLL	Lifelong Learning/ Hayat boyu Öğrenme
NEET	Youth not in Employment, Education or Training/ İstihdamda veya Eğitimde Olmayan Gençler
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development/ Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
PAPE	Plan Anual de Política de Empleo/ Yıllık İstihdam Politikası Planı
PES	Public Employment Services/ Kamu İstihdam Hizmetleri (Avrupa Birliği)
PP	Partido Popular/ Halk Partisi
PSOE	Partido Socialista Obrero Español/ İspanya Sosyalist İşçi Partisi
RGI	Renta de Garantia de Ingresos/ Asgari Geçim Yardımı
SEPE	Servicio Público de Empleo Estatal/ Kamu Devlet İstihdam Servisi
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
UGT	Unión General de Trabajadores/ Sosyalist İşçi Partisine Bağlı İşçiler Genel Birliği Sendikası

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Refah Devletinin Gelişimini ve Değişimini Açıklayan Teoriler/ Temel Nedenler	19
Şekil 2: Büyük Dönüşümlerin Döngüleri	35
Şekil 3: Türkiye'de ve İspanya'da İşgücüne Katılım Oranı	82
Şekil 4: Türkiye ve İspanya'da İstihdam Oranı.....	84
Şekil 5: Türkiye'de ve İspanya'da İşsizlik Oranları	85
Şekil 6: Türkiye'de ve İspanya'da Genç İşgücü ve İşsizlik Oranları ..	86
Şekil 7: Türkiye'de ve İspanya'da Sosyal Koruma Harcamaları	87
Şekil 8: Türkiye'de ve İspanya'da İşteki Stres/Gerginlik, 2015	88
Şekil 9: Türkiye'de ve İspanya'da İşgücü Piyasasının Güvensizliği...	89
Şekil 10: Türkiye'de ve İspanya'da İşçi-İşveren İlişkileri	90
Şekil 11: Sosyal Adalet Kavramına İlişkin Yaklaşımların Mülakatlarda Bahsedilme Sayısı.....	198
Şekil 12: Sosyal Adaletsizlik Türlerinin Mülakatlarda Bahsedilme Sayısı.....	205

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: 1980 sonrası Ekonomik ve Politik Dönüşüm: Neoliberal Fikirlerin Kurumlara Etkisi	38
--	----

ÖNSÖZ

İçimdeki rahatsızlık benden bir şey istediklerinden değil. Benim yeterince vermediğim duygusundan... Bu baskı yüzünden içimde, ruhumda iyi hissetmiyorum. Bundan kurtulmak çok zor. Dinamiti kendi içime kendim koyduğumun farkındayım. (IB28K-1)¹

Bu kitabı, mülakatlarım boyunca “sistemin yarattığı çıkmazların içinde çaresizken bir yol bulmam gerekiyordu” sözleriyle başlayarak yaşadıklarını paylaşan cesur hayat hikayelerinin güzel kahramanlarına adıyorum. Benim de içinde bulunduğum, hayatındaki bütün olumsuzlukların tek sorumlu ve suçlusu olarak kendisini gören ve kendisine adaletsiz davranan bireylere, bunu artık yapmamalarını dileyerek, bu kitabı armağan ediyorum. Neoliberal sistemin içimde yarattığı canavara rağmen bu kitabı bitirebildiysem bu, beni destekleyen değerli hocalarım, sevgili ailem ve benimle dayanışan arkadaşlarım sayesinde.

Bu kitap, Ankara Üniversitesi’nde Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim dalında tamamladığım doktora çalışmalarım sırasında yazdığım doktora tezimden üretilmiştir. Öncelikle hem tez sürecimde hem de tüm doktora süresince desteği, emekleri ve gösterdiği üstün sabır ile hem akademik hem de kişisel anlamda bana yol gösteren, özgür bilim üretme ortamı sağlayan, cesaretimi ve ümidimi bir an olsun kırmayan değerli hocam Prof. Dr. Berrin Ceylan Ataman’a çok teşekkür ediyorum. 2018 Eylül- 2020 Haziran

---

¹ IB28K-1: (İ)spanya, (B)ask Bölgesi, 28 (yaş), K(adın)- 1(bu özellikteki 1. Kişi)

tarihleri arasında tez danışmanlığımı yürüten değerli hocam Prof. Dr. Can Umut Çiner'e tüm emekleri, desteği, yönlendirmeleri için teşekkürlerimi sunuyorum. Tezimin oluşmasında büyük katkıları olan Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu ve Prof. Dr. Aykut Çelebi hocalarıma da her aşamada yorumlarıyla ve yönlendirmeleriyle akademik yolculuğumu ışıklarıyla aydınlattıkları için çok teşekkür ediyorum. Tezimin jürisinde yer alan ve yorumlarıyla farklı açılardan tezimi değerlendirmemi sağlayan Sayın Prof. Dr. Şenay Gökbayrak hocama teşekkürlerimi sunuyorum.

TÜBİTAK 2214 Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı'nın desteği ile Mart 2017-Haziran 2018 tarihleri arasında Universidad de Alcalá (UAH)'da bulundum. Araştırmamı destekleyen TÜBİTAK'a teşekkürlerimi sunuyorum. İspanya'daki alan çalışmasının planlanmasında emekleri olan değerli hocam Ana Arriba'ya teşekkür ediyorum. Aynı zamanda İspanya'da alan çalışmamı yürütürken mülakat yaptığım kişilere ulaşmamda yardımcı olan çeşitli STK'ların, vakıfların, belediyelerin çalışanları Amparo Pérez de Guereño, Luis Ortiz Tudanca, Roberto Gonzalez Pericacho, Victoria Pereira Racio, Sonia Guerrero Plaza, Teresa Arranz, Mercedes Liébana Villarroel, Nuria Gonzalez, Daniel Emeric, Maribel Gonzalez, Concha Clavero ve Luli'ye sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Mülakatların deşifresinde yardım eden Banu Eşelioğlu ve Gözde Duyar'a çok teşekkür ederim.

Tüm doktora sürecimde bir an bile desteklerini esirgeme-
yen, her an gösterdikleri sonsuz anlayış için sevgili çalışma arkadaşlarım Pablo Rodenas, Arantxa Diaz, Victoria Palau, Hande Arlı, Gökçe Katkıcı ve Tommi Viljanen'e çok teşekkür ediyorum. Onların desteği ve anlayışı olmasaydı bu çalışmayı sonlandırmam mümkün olmazdı.

Canım ablam Dr. Gökçe Atikeler, güzel annem Prof. Dr. Ayten Filiz ve sevgili babam Prof. Dr. İ. Hüseyin Filiz'e; Viktor Emil Frankl'ın deyişle kendinden daha büyük bir davaya

kişisel adanışının bir yan etkisi olarak başarıyı aramayı öğrettikleri için, yaratıcılığımı her alanda destekledikleri, yaşadığım her güzellik ve zorlukta elimi tuttukları, bana cesur olmayı, dürüst davranmayı, inandıklarım için çalışmayı öğrettikleri için çok teşekkür ederim.

Değerli arkadaşım Doç. Dr. Emrah Özdemir'in akademik yönlendirmeleri, sabrı, desteği ve akademik çalışmalarım sırasında her düştüğümde sabırla beni düştüğüm anda kaldırdığı hatta zaman zaman beni hedefe taşıdığı için kendisine çok teşekkür ediyorum.

Son teşekkürüm ise birçok değerli kişi ve kuruma yöneliktir. Prof. Dr. Cahit Talas Sosyal Politika Ödülü'nün afişine Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin duyuru panolarının birinde rastladığımda büyük bir heyecan duymuştum. Doktora tezimin yazım sürecinin her aşamasında bu satırları yazmak en büyük hayalimdi. Şu an bunu gerçekleştirdiğim için çok gurur duyuyorum. Bu çalışmanın içinden çıktığı doktora tezim, 2020 yılında Prof. Dr. Cahit Talas Sosyal Politika Ödülü kapsamında doktora katagorisinde övgüye değer bulunmuştur. Başta Prof. Dr. Ahmet Makal hocama, Ödül Jürisi'nde, Ödül Danışma Kurulu'nda yer alan hocalarıma ve Ödül'e ev sahipliği yapan Mülkiyeliler Birliği'ne Prof. Dr. Cahit Talas hocamızın adını yaşattıkları için teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

İşgücü piyasasında milyonlarca insan eşitsizlik, adaletsizlik, güvencesizlikle karşı karşıya kalmakta; hem istihdamda hem de eğitimden sağlığa sosyal hayatın diğer alanlarında ciddi hak kayıpları yaşamaktadır. 2000’li yıllarda, bu güvencesiz ortama karşı eşitlik temelinde sosyal adalet talebi, Avrupa’da göze çarpmaya başlamıştır.

Yoksulluk ve sosyal dışlanma alanında Avrupa’da faaliyet gösteren birçok uluslararası kuruluş ile ulusal, bölgesel ve yerel ağları da içeren Avrupa Yoksullukla Mücadele Ağı (EAPN)¹, 2019 yılı Eylül ayında yayımlanan, *Avrupa 2020 Sonrası Stratejisi’ne EAPN’nin Önerileri* başlıklı raporunda bu meselelerle ilgili çarpıcı gerçeklere yer vermiştir. Bu raporda, “Avrupa 2020 Stratejisi’nin istikrara ve büyümeye öncelik vererek, refah devletlerinde yıkıcı kesintilere zemin hazırladığı, bu durumun ise gelir dağılımında en yüksekte yer alan yüzde 1’lik kesimin varlığını artırırken, geri kalan kesimlerde yoksulluğa ve eşitsizliğe yol açtığı” belirtilmiş ve “AB’nin hizmet ettiği insanlardan ziyade piyasanın ve şirketlerin çıkarlarını savunduğu” vurgulanmıştır (EAPN, 2019: 7).

Yoksulluk ve eşitsizlikteki artış, zamanla daha belirgin hale gelirken adaletsizliklerin kaynağı olarak görülen neoliberal dönüşüme karşı, çeşitli protestolar gerçekleşmektedir. Bu protestolar, dünyanın değişik yerlerinde farklı amaçlar taşımakla beraber, siyasi mücadeleler alanında yeni bir dönem

---

¹ EAPN’nin üyeleri; AB üye devletlerinden ve İzlanda, Makedonya, Norveç, Sırbistan’dan sivil toplum kuruluşlarını bir araya getiren toplam 32 ulusal ağ ile 13 uluslararası kuruluştan oluşmaktadır.

başlattıkları düşünülmektedir (Diehl, 2019). Bu bağlamda; Avrupa, Asya, Güney Amerika ve Ortadoğu'daki 17 ülkede geniş çapta halk hareketlerinin yaşandığı 2019 yılı, sokak gösterileri ve protesto yılı olarak ilan edilmiştir (Brown, 2019; Garguilo, 2019; Johnson, 2019; Liubchenkova & Gkanas, 2019; Rachman, 2019; Şenyüz, 2019; Wright, 2019). Dünyanın birçok yerinde devam eden sosyal adalet talebiyle gerçekleştirilen protestolar; Avrupa'da bu konunun tartışılmasını sağlayan Fransa'da sarı yelekliler eylemleriyle dünyanın gözünü üzerine çekmiştir.

Bu çalışma, böyle bir atmosferde, giderek yaygınlaşan eşitsizlik ve adaletsizlikler karşısında, ideal toplum algısının nasıl şekillendiği ve bu adaletsizliklere nasıl tepki gösterildiği konusunda ipuçları bulmayı amaçlamaktadır. Neoliberal dönüşüm sürecinde sosyal adalet algısını ölçmeye yönelik bir yöntem sunan bu çalışma, toplumda uyanan ilk tepkilere odaklanmıştır.

Karl Polanyi ([1944], 2001), ekonominin kendi kendini yöneten bir mekanizma olmadığını, siyasetin ve sosyal ilişkilerin içine gömülü olduğunu ortaya koymakta ve kendi kendini düzenleyen piyasa fikrinin etrafında şekillenen tüm sistemlerin toplumun tepkisi ile karşı karşıya kalacağını iddia etmektedir. Bu iddiaya göre piyasa toplumu, birbirine karşıt *çift yönlü hareketle* şekillenmektedir. *Bu hareketler*; ilk olarak, piyasa kapsamının genişletilmesine yönelik kendi kendine işleyen piyasa (laissez-faire) hareketi ve ikinci olarak, ekonominin toplumdan uzaklaştırılmasına direnç gösteren toplumdan yükselen korumacı karşı hareket olarak tanımlanmaktadır (Polanyi, [1944] 2001).

Birçok çalışma, günümüzde bu karşıt hareketin tekrarlandığını ve bugünkü neoliberal dönüşümün, küresel piyasa sisteminin inşa edildiği bir süreci işaret ettiğini göstermektedir (Blyth, 2002; Standing, 2017). Bu aşamada, küresel dönüşümün Polanyi'nin dikkat çektiği büyük dönüşümden farklı

olması beklenmektedir. Sermaye sınıfının, serbest piyasayı yeniden toplumsal ilişkilerden ayıran bu hareketinin, toplum tarafından algılanışının ve toplumun kendisini korumak için vereceği tepkinin de farklı olması öngörülmektedir.

Bu farklılığın nedeni, neoliberalizmin kendine özgü nitelikleridir. Neoliberal dönüşümün analiz edildiği literatür genellikle neoliberalizmin aslında yalnızca bir kuramdan ibaret olmadığı ve ekonomik, siyasi ve toplumsal politikaların meşrulaştırılmasında araç olarak kullanılan bir proje olduğu görüşünde birleşmektedir (Bauman, 2001; Bourdieu, 1998; Ferge, 1997; Foucault, [1977-1978]2008; Harvey, 2005; Saad Filho & Johnson, 2005). Neoliberalizmin amacı, insanların toplumsal değer ve normlarını değiştirmek, insan aklını ve davranışlarını yönlendirmek ve bireyleri yönetilebilir öznelerle dönüştürmektir. Bu çerçevede neoliberalizm, toplumsal taahhütlerin yerine getirilmesini engellemek ve kolektifleri parçalamak için bireysellik fikrini teşvik etmektedir.

Neoliberalizm, projesine, yeni bir tür özne olan neoliberal bireyi tanımlayarak başlar. Bu proje kapsamında, sosyal insanı neoliberal bireye dönüştürmek için çeşitli politika modelleri ve siyasal stratejiler tasarlanmıştır. Bu plana göre, bireyin sahip olması gereken çeşitli özellikler vardır. Öncelikle, birey risk almalı ve aktif olmalıdır. Yeterince güçlü olmalı ve istediklerini elde etmeye çalışırken veya herhangi bir konuda risk alırken kendisini asla tükenmiş hissetmemeli, yeni gelişmelere hızla uyum sağlamalı ve asla vazgeçmemelidir. Mevcut risklerle baş etmek için siyasi otorite tarafından özgürlüklerinin kısıtlanmasına onay vermelidir.

İkinci olarak, birey bağımsız olmalıdır. Tüm ihtiyaç ve isteklerini karşılayabilmeli, hangi koşulda olursa olsun muhtaç duruma düşmemeli, toplumda kendisine rakip olarak gördüğü ve güvenmediği diğer bireylere ihtiyaç duymamalıdır. Bu kişi, sosyal ilişkilerinde dahi, her şeyi kendisi idare edebilecek kadar kendine yeterli olmalıdır. Örneğin, 2019 yılının sonunda

Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve dünyaya yayılan korona virüsü nedeniyle yaşanan COVID-19 sağlık krizinde, ulusal ve uluslararası siyasi otoriteler tarafından topluma verilen "Temastan kaçın! Sosyal mesafe koy! Kendini izole et!" odağındaki mesajların, sağlıklı yaşam için olduğundan daha fazla bireyselleşme yönünde davranış yönetimi yarattığını düşündürmektedir. İnsanlara birbirlerine güvenmemeyi, kronik şüphencilik ve birbirlerinden korkmayı öğreten bu süreçler, sosyal insanı neoliberal bireye dönüştüren bir sürecin parçası olarak değerlendirilebilir.

Üçüncü olarak, birey kendi kontrolünde olan ve olmayan durum ve olaylardan sorumlu hissetmelidir. Neoliberal birey, hayatındaki herhangi bir eylemin bütün yükünü kendisi sırtlanabilmelidir. Karar verme süreçlerine katılmasa dahi, karşılaştığı sonuçların bütün sorumluluğunu almalıdır.

Bu duruş, bireyin bütün zorluklarla başa çıkabileceğini ortaya koyma biçimi olarak yeniden inşa edilen bireyselleşme, öz-sorumluluk, öz-yeterlilik, rekabet gibi neoliberal değerler sistemi tarafından takdir edilir. Tüm olanakların bireye sunulduğu iddia edilerek, bireyin olmadığı veya yapmadığı her durum veya eylem, kendisine yöneltilen eleştiri konusu haline gelir. Örneğin, tüm dünyada eğitimden sanata, sosyal ve profesyonel hayatın tüm aşamalarında internet aracılığıyla birçok bilgi ve faaliyete erişimin yaygınlaşması ile bireylerin yapmadığı, erişemediği veya yapamadığı ve erişemediği her bilgi ve eylemden kendileri sorumlu tutulmaktadır.

Bu örneklerde belirtildiği gibi, neoliberal dönüşüm inşa edilirken ve özneleştirme (*subjectivation*) gerçekleştirilirken, bu zihniyeti yaratmak için bireylerin sosyo-ekonomik durumunun tasarımında de-regülasyondan dijitalleşmeye kadar çeşitli yöntemler kullanılmaktadır.

Bu yöntemlerin en önemlilerinden birisi; esnek üretim, esnek iş gücü piyasası ve esnek sosyal güvenlik mekanizmaları ekseninde ilerleyen iş yaşamındaki dönüşümdür. Söz konu-

su doğrultudaki değişim, ekonomik düzenin esnek üretim mekanizmasının teşvikiyle ortaya çıkan post-fordist ekonomik modelin ve üretimde dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla başlar. Bu yolun sonraki aşamalarında, üretim sürecinde insan gücünün kullanılması, iş gücü piyasasında değişikliklerin yapılması ve çalışma hayatının yeni bir bakış açısıyla ele alınması adımlarıyla dönüşüm sürdürülmüştür. Nihai olarak ise, bireylerin yalnızca istihdam güvenliğini sağlamayı amaçlayan ve genellikle işverenler lehine işleyen esnek sosyal koruma mekanizmalarının ortaya çıkışı meşrulaştırılmıştır. Esnek sosyal koruma mekanizmaları kapsamında, bir politika aracı olarak kullanılan aktif sosyal politikalar, bireylerin değerlerinin ve normlarının neoliberal fikirlere uygun olarak yönetilmesi açısından hayati bir rol oynamaktadır.

Bu çalışma, neoliberal politikaların bir aracı olarak değerlendirilen “aktif sosyal politikalar” ile bireylerin değerlerinin ve normlarının bir yansıması olarak “sosyal adalet algısı” arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Başka bir deyişle neoliberalleşme araçlarından biri olan **aktif sosyal politikalar** katılan bireylerin, **sosyal adalet algılarının** nasıl şekillendiği bu çalışmanın ana konusudur. Bu iki kavram şu şekilde ele alınmaktadır. Öncelikle; aktif sosyal politikalar, toplum için meşru ve adil olanın yeniden belirlenmesi adı altında bireylerin sorumluluklarını güçlendirmeye yönelik ve bireylerin sosyal haklarının tanımlanması ve izlenmesi rolünün devletten uluslararası aktörlere aktarılmasıyla sosyal hakları yeniden tespit eden politikalar dizisi, olarak tanımlanmaktadır. Aktivasyon², bu çalışmada, bu politikaların uygulanma sürecini ifade etmektedir.

---

² Avrupa Birliği, iş gücü piyasası sözlüğünde; “aktivasyon politikalarını”, işsizleri iş aramaları için teşvik eden ve işsizlerin aldığı yardımları iş arama şartına bağlayan politikalar olarak tanımlamaktadır (EU Glossary, 2018). Bu tanım analiz edildiğine aktivasyon kavramının ifade ettiği gerçeğliği daralttığı düşünülmektedir.

1980'li yıllarda istihdam piyasalarındaki dönüşümü inceleyerek kavramsallaşmaya başlayan aktif *iş gücü* politikaları (ALMPs), bireylerin yeteneklerini artırarak iş gücü piyasasına girmeyi sağlayan işsizlikle mücadele politikaları olarak incelemektedir. Bu politikaların AB ülkelerinde gündeme gelmesi, 1970'lerde yaşanan petrol kriziyle birlikte işsizliğin giderek artmasıyla bağdaştırılmaktadır (Varçın, 2004: 7). Aktif *işgücü* politikaları, 1990'lı yıllarda ise yoksulluk ve işsizliğin piyasaya ayak uyduramamaktan kaynaklandığını iddia eden çalışmalarla işsizlerin aldığı yardımları iş arama ve çalışma şartına bağlayan politikaları da kapsayarak aktif *sosyal* politikalar kavramı altında incelenmeye başlamıştır.

Ancak bu tanımlamalar, aktif sosyal politika kavramının ifade ettiği gerçekliği daraltmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada aktif sosyal politikalar; anti sosyal politika (Özügurlu 2003), yedek sanayi ordusunun yeniden düzenlenmesinin aracı olarak aktif istihdam politikaları (Dertli, 2007), adil ve meşru olanı yeniden tanımlayan ve devletin rolünü yeniden belirleyen bir süreç olarak aktivasyon (Revilla & Serrano, 2007) gibi bakış açılarından hareketle yukarıda tanımlandığı şekliyle çok yönlü bir anlayışla, neoliberal politika aracı olarak değerlendirilerek incelenmektedir. Özneleştirme (*subjectivation*) biçimlerinden çok, özneleştirme yöntemlerinin incelenmesi gerektiğinin altını çizen çalışmaların (Lemke, 2011: 119) tavsiyesi izlenmiştir.

İkinci olarak, sosyal adalet kavramı, "gerçeğin doğasına, hayatın nasıl olması gerektiğine ve dolayısıyla, toplumun nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair inançlar ve kavrayışlar bütünü" olarak tanımlanır (Adams, 2015: 14). Bir politikadan yararlananların gözünde meşruiyet kazanabilmek için aktörlerin, nesnelere, araçların ve kurumların ideal olarak nasıl yapılandırılması gerektiğini sosyal adalet kavramı açıklamaktadır.

Bu yaklaşım çerçevesinde; aktif sosyal politikalar bağlamında rolü azalan devletin yerini alan uluslararası aktörler-

den birisi olarak Avrupa Birliği'ni (AB) odağına alan bu çalışmada, AB tarafından teşvik edilen aktif sosyal politikalara katılan bireylerin, sosyal adalet kavramına ilişkin algılarına, neoliberal fikirlerin nasıl ve ne ölçüde işlediği tartişılmaktadır. Aktif sosyal politikalara katılan bireylerin içinde hangi özelliklere sahip bireyler ve hangi durumlarda sosyal adalet algıları çerçevesinde neoliberal fikirleri içselleştirdiği veya reddettiği analiz edilmiştir.

Bu yolla günümüzde yaşanan büyük dönüşümün ilk hareketinin -küresel piyasa sistemi inşasının- sonuna geliniyor olduğu ve bireylerin sosyal adalet talebiyle mevcut sistemi değişmeye zorlayabileceği iddiasını ayrıntılarıyla analiz etmek amacıyla, araştırma üç kısım halinde düzenlenmiştir.

Kuram olarak adlandırılan ilk kısımda yer alan ilk bölümde; araştırma sürecinde izlenen kuramsal ereve, epistemolojik yaklaşım açıklanmaktadır. İlk bölümün amacı, aktif sosyal politikaların uluslararası aktörler tarafından neoliberal dönüşüm sürecinde nasıl araçsallaştırıldığını tartişmak ve bu politikaların kavramsallaşmasını aydınlatan çeşitli teorik yaklaşımları açıklamaktır. Polanyi'nin açıkladığı *büyük dönüşüm*, Foucault'nun tanımladığı *neoliberal yönetimsellik* kavramı ve Blyth'ın neoliberal fikirlerin kurumsal dönüşüm üzerindeki etkilerini açıklamak için kullandığı beş adımlı teorik ereve, bu bölümün temelini oluşturmaktadır. Neoliberal dönüşüm sürecinde bir politika aracı olarak kullanılan aktif sosyal politikaların işlevi, kurumsallaşması ve bu programlara katılan kişiler tarafından algılanışı, bu temellerden yola çıkılarak araştırmanın diğer kısımlarında adım adım aydınlatılmaktadır.

Bu kuramsal açıklamalara ek olarak, sosyal adalet algısı üzerine gerçekleştirilen saha çalışmasına bir rehber sunmak üzere, sosyal adalet fikrinin kavramsallaşmasını tartişan bir bölüme yer verilmiştir. Sosyal adalet kavramının farklı açılardan ele alındığı çeşitli kuramlar (piyasa odaklı sosyal adalet kavramı: faydacı, sözleşmeci, eşitlikçi, liberteryan sosyal ada-

let yaklaşımı ve piyasa odaklı sosyal adalet kavramına sosyalist itiraz), çalışmanın teorik bakış açısı bağlamında bu bölümde irdelenmektedir.

Bu çalışmanın ikinci kısmı "kurum" şeklinde adlandırılarak yukarıda bahsedilen ideolojik değişikliklerin kurumlara nasıl yansıdığı ortaya koyulmaktadır. Aktif sosyal politikaların, neoliberal dönüşüm içinde kurumsal olarak nasıl araçlaştırıldığı ve bu konuda uluslararası aktörler arasında AB'nin etkisi somut olarak, AB'ye aday ülke Türkiye ve üye ülke İspanya'da karşılaştırmalı olarak ortaya koyulmaktadır.

Bu ülkelerin seçilmesi, AB'nin farklı etki alanlarında bulunan ülkelerdeki tesirinin ortaya koyulması açısından oldukça önemlidir. Bu etki açıklanırken, olabildiğince benzer sistemler tasarımı uygulanmış ve refah modelleri birbirine benzeyen bir aday ve bir üye ülke seçilmiştir. Hem Türkiye hem de İspanya, Akdeniz refah modelinin benzer özelliklerini taşımaktadır. Aynı zamanda kültürel özellikler, tarihsel-siyasal gelişim ve yaşanan sosyo-ekonomik problemler açısından da bu iki ülke birbirine benzemektedir. Ancak, biri AB'ye aday, diğeri ise üye devlettir. Dolayısıyla, bu bölümlerin amacı, bir uluslararası aktör olan Avrupa Birliği'nin, etki alanındaki üye ve aday ülkelerde aktif sosyal politikaların kurumsallaşmasını ve uygulanmasını nasıl etkilediği sorusunun yanıtını açığa çıkarmaktadır.

Son olarak, araştırmanın üçüncü kısmı, "insan" şeklinde isimlendirilerek neoliberal dönüşüm sırasında aktif politikalarından yararlanan kişilerin algularına odaklanmaktadır. Neoliberal dönüşümün inşa sürecinde yukarıda bahsedilen zihniyet, çeşitli politika araçlarıyla bireylere dayatılırken bireylerin bu normları ve değerleri içselleştirip içselleştirmedeği analiz edilmiştir. Bu yapılırken hangi sebepleri öne sürerek, hangi durumlarda neoliberal değerleri içselleştirip hangi durum ve sebeplerle reddettikleri incelenmiştir. Bu analiz, bireylerin

ideal toplum algısını ortaya koyan sosyal adalet algıları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu algı analizinin temelini, Türkiye’de ve İspanya’da aktif sosyal politikalarından birine dâhil olan çoğunluğu işsiz olan bireylerle yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler oluşturmaktadır. Aktif sosyal politikalar olarak spesifik bir alan olan mesleki eğitim kursları seçilmiştir. Çünkü bu kurslar, iş arayanlara yönelik istihdam destek hizmetleri, özel şirketlere verilen teşvikler veya istihdam edilebilirliği artırmaya yönelik teşvikler gibi belirsiz ve değişken aktif sosyal politika programları arasında en somut programlar olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla örneklem seçiminde uygulanan iki kriter, bireylerin işsiz olması veya bir süre işsiz kalmış olması ve mesleki eğitim kurslarına katılmış veya katılıyor olmasıdır. Rastlantısal amaçlı örneklem seçimi uygulanmış olup, her iki ülkede de sosyal, ekonomik ve kültürel çeşitlilik göz önünde bulundurularak; bu ülkelerin farklı bölgelerinden katılımcılara yer verilmiştir. Görüşmeler, Türkiye’nin iki farklı şehrinde ve İspanya’nın iki farklı bölgesinde gerçekleştirilmiştir.

Bu seçimin nedenlerini daha ayrıntılı bir şekilde açıklamak gerekirse; 1978 Anayasası’na göre İspanya üniter bir devlet olarak bahsedilmesine karşın, bölgesel yönetim yapısı incelendiğinde yarı-federal olduğu konusunda şüphe yoktur. İspanya, yönetim şekli bakımından âdem-i merkeziyetçi bir yapıya sahip olup, 17 özerk bölgeye (comunidades autónomas) ve iki özerk şehre (ciudades autónomas) sahiptir³. Aktif sosyal politikalarından mesleki eğitim kurslarının planlanması

---

³ Özerk bölgeler: Andalucía, Aragón, Principado de Asturias, Illes Balears, Canarias, Cantabria, Castilla y León, Castilla-La Mancha, Cataluña, Comunitat Valenciana, Extremadura, Galicia, Comunidad de Madrid, Región de Murcia, Comunidad Foral de Navarra, País Vasco, La Rioja. Özerk şehirler: Ciudad Autónoma de Ceuta, Ciudad Autónoma de Melilla (Gobierno de España, 2020) Detaylı bilgi için <https://administracion.gob.es>.

ve uygulanması, 2013 yılından bu yana özerk bölgelerin sorumluluğundadır. Merkezi hükümet bu konuda hiçbir faaliyet yürütmemektedir. Dolayısıyla, bu programlar bölgeler arası farklılıklar nedeniyle uygulama açısından değişiklik göstermektedir. İspanya içinde sosyal hizmetler sistemini; haklar, ekonomik kaynaklar ve hizmetlerin kapsamı açısından bölgeleri karşılaştırmalı olarak değerlendiren DEC⁴ endeksine göre, en yüksek puanı alan özerk bölge Bask Bölgesidir (García vd., 2018). İspanya'da görece daha iyi sosyal hizmetler alan bireylerin sosyal adaleti nasıl algıladığının ortaya konulmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Buna ek olarak, Bask Bölgesi Fransa sınırında yer alan bir sanayi bölgesidir ve bu durum, istihdam stratejilerini ve sosyal politikaları etkilemektedir. Bu bölge, sanayi bölgesi olmasının yanı sıra, kapsayıcı sosyal politikaları sayesinde bu bölgeye yerleşmek isteyen göçmen ve mültecilerin dikkatini çekmektedir.

Sonuç olarak Bask Bölgesi, bu hususlar çerçevesinde, İspanya'nın farklı gerçekliklerinin analiz edilmesi açısından önemli bir bölge olarak görülmektedir. Seçilen diğer bölge olan Madrid, hem bir özerk bölge hem de ülkenin başkentidir. Kentin kozmopolit yapısı nedeniyle ve bu yapıdaki kentlerde yaşayan bireylerin görüşlerinin araştırmaya yansımaları için başkent seçilmiştir

Türkiye de üniter bir devlettir, ancak İspanya'nın tersine, merkeziyetçi özellikleri ağır basmaktadır. Merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında iş bölümü ve idari vesayet ilişkileri hukukî olarak tanımlanmıştır. Aktif sosyal politikalarından mesleki eğitim kurslarının düzenlenmesi ve yürütülmesi konusunda, hem merkezi yönetim hem de yerel yönetimler sorumluluk alabilmektedirler. Fakat İspanya'nın aksine, merkezi devlet mekanizmaları, bu politikaların düzenlenmesinde,

---

⁴ DEC: D: derechos (haklar). E: Economía (kaynaklar). C:Cobertura (kapsam)

özellikle istihdama yönelik mesleki eğitim kurslarının tasarımı, yönlendirici pozisyonadadır. Yukarıda bahsedildiği gibi, İspanya'da aktif sosyal politikalar, merkezi bir bakış açısıyla yönetilmez ve tamamen özerk bölgelerin idaresindedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin farklı bölgelerinde, bu programların tasarımı ve uygulanması açısından İspanya'ya oranla daha az farklılık görülmesi beklenmektedir.

Fakat İspanya'daki metot ile paralel bir yol izlemek amacıyla Türkiye'den de iki farklı şehir seçilmiştir. Madrid gibi kozmopolit yapıya sahip kentteki bireylerin görüşlerini araştırmaya yansıtma için başkent, Ankara seçilmiştir. Türkiye'de İstanbul, Ankara'dan çok daha geniş anlamda kozmopolit bir yapıya sahiptir, ancak İspanya ile paralelliği korumak açısından, ülkenin başkenti Ankara seçilmiştir. Ankara kentinin yanı sıra, İspanya'da uygulanan yöntemi bire bir devam ettirebilmek adına, farklı gerçekliklerin gözlemlenebileceği ve araştırmayı zenginleştirebilecek bir kent daha değerlendirilme dâhil edilmiştir. Bask Bölgesi sanayi bölgesi olması, ülkenin sınırında yer alması ve göçmenler için çekim merkezi olması nitelikleri göz önünde bulundurularak seçildiğinden, Türkiye'den Gaziantep kenti araştırmaya dâhil edilmiştir.

Gaziantep, Bask Bölgesi'nin Fransa sınırında yer almasına benzer şekilde Suriye sınır bölgesinde bulunan bir sanayi kentidir. Bu özellikler çalışma ekonomisinin yönetimini, dolayısıyla sosyal politikaları etkilemektedir. Aynı zamanda Gaziantep, günümüzde Suriye krizi nedeniyle çok sayıda mülteciye ev sahipliği yapan bir kenttir. Bu durum, Bask Bölgesi'ne benzer şekilde Gaziantep'te sosyokültürel yapıyı ve dolayısıyla uygulanan sosyal politikaları etkilemekte; yabancılar ile vatandaşlar arasında ikili bir yapı oluşmakta ve bireylerin ideal toplum/sosyal adalet algısına tesir etmektedir. Bu nedenlerle, sosyokültürel açıdan karma bir sosyal yapı içinde yaşayan bireylerin, farklı gerçeklikleri yansıtma olasılıkları olduğu için Anka-

ra'ya ek olarak, Gaziantep'teki bireyler alan çalışmasına dâhil edilmiştir.

Bu kapsamda, her iki ülkede toplam 78 görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin dağılımı; 2017 Kasım ve 2018 Mart ayları arasında Madrid'de 20 görüşme, 2018 yılı Şubat ayında Bask Bölgesi'nde 24 görüşme, 2018 yılı Haziran ayında Ankara'da 19 görüşme ve 2018 yılı Temmuz ve Ekim ayları arasında Gaziantep'te 15 görüşme şeklindedir. Toplanan veriler, *atlas.ti* yazılımıyla kodlanarak analiz edilmiş olup, analiz detayları üçüncü bölümde sunulmaktadır. Sonuç kısmında ise, araştırma soruları teker teker yeniden ele alınarak yapılan analiz ve değerlendirmeler ışığında cevaplanmakta ve bir yandan, neoliberalizm projesi kendi bireyini yaratırken diğer taraftan, bireylerin sosyal adalet talebiyle mevcut sistemi değiştirmeye zorlayabileceği iddiası tartışılmaktadır.

Bu plan dâhilinde toplanan veriler ve yapılan analizler çerçevesinde bu çalışmada, aktif sosyal politikaların neoliberal dönüşüm için bir araç olarak kullanılmasına yönelik teorik tartışmalar ortaya koyulacak; AB'ye aday Türkiye ve AB üyesi İspanya'da aktif sosyal politikaların kurumsallaşması analiz edilecek; AB'nin etkisi kısaca tartışılacak ve bu politikalardan yararlanan kişilerin sosyal adalet algılarına, neoliberal fikirlerin ne ölçüde yerleştiği ortaya koyulacaktır. Bu çalışma, aktif sosyal politikalardan yararlanan **bireylerin bakış açılarını gündeme taşıyarak** bu politikaların kurgusunu, yönetimini, izlenmesini ve sonuçlarını analiz ettiği için özgündür.